

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2024]

Erkan ASLAN

<https://orcid.org/0000-0002-5519-8486>

Dr. Öğr. Üyesi

aslaner36@gmail.com

Kafkas Üniversitesi

<https://ror.org/04v302n28>

Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Varoluşsal İzler

Existential Traces in Âşık Şenlik's Poems

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Date Received: 24.06.2024

Kabul Tarihi | Date Accepted: 23.07.2024

Yayın Tarihi | Date Published: 30.08.2024

Atıf | Citation

Aslan, E. (2024). Âşık Şenlik'in Şiirlerinde Varoluşsal İzler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 749-764.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1502464>

Aslan, E. (2024). Existential Traces in Âşık Şenlik's Poems. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(2), 749-764.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1502464>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Katkı Oranı Beyanı Author Contributions	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir Author's contribution rates to the study are equal.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright & License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Erkan ASLAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Kapsam ve sınırlılıklarının yanı sıra tanım ve niteliği konusunda ortak bir noktada buluşmanın zor olduğu varoluş düşüncesi, var olma olgusunu genel olarak karamsar bir tarzda ele alan, felsefe tarihi açısından önemli düşünce akımıdır. Birçok farklı tema etrafında şekillenen varoluş düşüncesini, edebî ve sanatsal akımların yanı sıra bir kültür ekolü olan âşıklık geleneği içerisinde de görmek mümkündür. Çoğu âşık, yaşadığı varoluşsal kaygılara şiirlerinde yer vererek âdeta varoluş düşüncesinin toplumsal niteliğine ışık tutmaktadır. Bu çalışmada Kars âşık ekolünün kurucu âşığı Şenlik'in şiirlerinde yer alan varoluşçu temalar, toplumsal ve psikolojik boyutlarıyla incelemeye tabi tutulmuştur. İnceleme; “yalnızlık ve yabancılaşma”, başkaldırı”, “ölüm”, “hiçlik”, “kaygı-acı çekme” temaları ışığında ele alınmış ve Âşık Şenlik'te varoluş düşüncesinin geniş bir şekilde yer bulduğu tespit edilmiştir. Şenlik'te görülen gurbet kaynaklı yalnızlık, içsel sıkıntılar, sosyal hayata karşı yapılan eleştiriler ve nihayet bir kurtuluş parolası olarak ölüm gibi varoluşsal izler, yaşadığı toplumun bilinçdışının yansımaları olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal bir boyuta dönüşmektedir. Şenlik'te yer alan varoluşsal kaygıların yaşadığı toplumun düşüncelerine uygun bir şekilde ateist değil teist bir yapıda olduğu görülmektedir. Yine Âşık Şenlik üzerinden, varoluş düşüncesinin toplumsal ve psikolojik boyutunun incelendiği bu çalışmadaki sonuçların, âşık edebiyatına mensup birçok âşık için söylenebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk felsefesi, âşıklık geleneği, Âşık Şenlik, varoluş, varlık

Abstract

The idea of existence is an idea that it is difficult to meet at a common point in terms of definition and quality, as well as its scope and limitations. Existentialism is an important movement of thought in terms of the history of philosophy, which deals with the phenomenon of existence in a generally pessimistic way. It is possible to see the idea of existence shaped around a different theme in the tradition of minstrelsy, which is a culture school as well as literary and artistic movements. Most of the minstrels shed light on the social quality of the idea of existence by including the existential concerns they experienced in their poems. In this study, the existential themes contained in the poems of Şenlik, the founding minstrel of the Kars âşık (minstrel) school, were subjected to examination with their social and psychological dimensions. The review was considered in the light of the themes of “loneliness and alienation”, “rebellion”, “death”, “nothingness”, “anxiety-suffering” and it was found that the idea of existence found a wide place in Âşık Şenlik. The loneliness caused by expatriation seen in Şenlik, internal problems, criticisms against social life and existential traces like death as the motto of salvation emerge as a reflection of the unconscious of the society in which they live and turn into a social dimension. It is seen that the existential concerns in Şenlik are in a theist structure, not atheistic, in accordance with the thoughts of the society in which he lives. It has been concluded that the results of this study, in which the social and psychological dimension of the idea of existence is examined through Âşık Şenlik, can be said for many minstrels belonging to minstrel literature.

Keywords: Folk philosophy, tradition of minstrelsy, Âşık Şenlik (minstrel), existence, entity

Giriş

Âşıklık geleneğinin geçmişten günümüze sürekliliği her ne kadar tartışma konusu olsa da, geleneğin varlığını sürdürdüğü zaman ve coğrafyalarda, hitap ettiği kesimin duygu, düşünce, hayata bakışı gibi birçok özelliği bünyesinde barındırdığı bir gerçektir. Âşıklık geleneği hitap ettiği toplumun duygu, düşünce, hayata bakışı ve olaylar karşısındaki tavrının sanatsal bir dışavurumu olarak günümüzde de bu misyonunu sürdürmektedir. Geleneğin toplumsal yönü ya da topluma mal olmuş düşünce tarzları konusunda, başat aktör olan âşıkların rolü büyüktür. Âşıklar, usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yetişerek mensubu olduğu toplumun duygu ve düşüncelerini, sazlarıyla sözleriyle ifade ederken çoğu zaman bilinçli veya bilinçdışı bir şekilde birçok fikir akımına ya da fikir akımından parçalara şiirlerinde yer verirler. Bu yönüyle âşıklık geleneği felsefi akımlar bağlamında incelenmeye müsait olsa da, bugüne kadar araştırmacıların geleneğin bu yönüne yeteri kadar eğilmediğini söylemek mümkündür. Oysaki âşıklık geleneğinin toplumsal yaşamdaki rolünü anlayıp işlevlerini çözümlemek için geleneğin felsefi boyutuna inmek gerekliliği ortadadır. Bu düşüncelerden yola çıkarak âşıklık geleneğinde kolektif düşünce yapısını yansıtan fikirlerden birinin varoluşsal algılar olduğu söylenebilir.

Varoluşçuluk bir felsefi akım olarak her ne kadar 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olsa da, varoluşsal izlerin çok daha eski dönemlerden beri insan zihninde yer edinmiş bir olgu olduğu görülmektedir. “Var oluş kavramını ilk kez kullanan Alman filozof *Stephen F. Heinmann*; bugünkü felsefi anlamda ilk kez kullanan ise *Søren Kierkegaard*; bu düşünce sistemini tanımlayan ise *Jean Paul Sartre*dir” (Çobanoğlu, 2024, s. 168-169). “Genel olarak, varolma durumu”nu tanımlayan varoluş; “dış dünyada, insanın bilgisinden bağımsız olarak gerçekleşme, mekân ve zaman içinde potansiyel değil de, aktüel bir varlığa sahip bulunma hâli” (Cevizci, 2000, s. 974) olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte varlık kavramını tanımlamanın zorluğuna dikkat çeken Rollo May, bu konuda bir yaklaşım yöntemi önerir: “Varlık, deneyim verilerini temel alan ve bunları gitgide yapısal ve önemli değerlerinden ayıracak şekilde adım adım unsurlarına ayırmayı amaçlayan kapsamlı bir analize direnen ya da direnebilen şeydir (2017, s. 122). Varoluş teması insanın düşünsel gelişimine paralel bir şekilde ortaya çıkmış ve Fatma D. Altunay’ın da belirttiği gibi felsefenin birincil sorunu olmuştur (2017, s. 26). Aynı şekilde Hilmi Ziya Ülken de varlığı felsefenin temel problemi olarak görmektedir (2014, s. 128). Dolayısıyla varlığı ya da varoluşçuluğu, sorunları tespit ederek analiz eden ve çağının insan sorunlarına çözüm arayan bir düşünce olarak görmek daha doğru olur (Çüçen, 2018, s. 18). Nitekim Kierkegaard felsefesinde de, hemen bütün varoluşçu düşünürlerde de ortak olan okuyucuları değiştirme, geçmiş yanlısılarından kurtarma ve onları sadece düşünmeye değil aynı zamanda yeni bir tarzda yaşamaya sevk etme arzusu vardır (Gödelek, 2010, s. 50). “Düşünen birey her zaman varoluşun içindedir. Bu nedenle, varoluşu düşünen kişiler, ya geçmişte kalan ya da gelecekte olması muhtemel varoluşlar üzerine düşünürler” (Taşdelen, 2004, s. 115).

Kubilay Aktulum, felsefi bir hareket olan varoluşçuluk ile yazınsal bir hareket olan varoluşçuluğu birbirinden ayırır. Ona göre, felsefi varoluşçuluğun kökleri insan

düşüncesinin bilinçaltıyken yazınsal varoluşçuluk iki dünya savaşına bağlı olarak özellikle Fransa’da yeniden üretilen bir yazınsal harekettir (2021, s. 246). Aktulum’un ifadesinden yola çıkarak bu çalışmada, Âşık Şenlik’te yer alan “felsefi varoluşsal izlerin” bilinçdışı görünümleri esas alınarak bunların toplumsal niteliğine odaklanıldığını söylemek mümkündür. Genel kanıya göre, âşıklık geleneği zümre edebiyatı şeklinde ortaya çıkmamıştır. Âşıklar da düşünüş tarzı olarak toplumdaki herhangi birinden bu anlamda farksızdır. Âşığın toplumsallık noktasındaki temel işlevi, kolektif düşünceleri sanatsal bir şekilde ve genellikle müzik eşliğinde icra etmesidir. Bu nedenle âşık; gerek varoluşsal, gerekse başka fikir akımları kapsamında değerlendirilebilecek düşüncelerini, bağlı olduğu toplumun bir ferdi olarak dile getirirken aslında toplumsal düşüncelerin bir aracı olarak işlev görmektedir, mensubu olduğu toplumun düşüncelerini sanatsal bir şekilde yansıtmaktadır.

Varoluş düşüncesinin insan yaşamındaki etkisi göz önüne alındığında bu düşünceyi birçok sanat dalında estetik bir şekilde görmek mümkün olduğu gibi, âşık sanatı içerisinde de bu türden algılara çeşitli temalar ışığında rastlamak olanaklıdır. Çünkü âşıklar, varoluş kaygısıyla ortaya çıkan düşünceleri, zaman zaman sanatlarının merkezine koyarak şiirlerini bu bağlamda oluşturmaktadır. Bu çalışmada da amaç; varoluş temasının toplumsal yansımaları âşıklık geleneği üzerinden, Âşık Şenlik örneğinde okumaktır. Çalışmada; Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve İran’da büyük üne sahip olan Âşık Şenlik’in¹ şiirlerindeki varoluşsal izler; “yalnızlık ve yabancılaşma”, “başkaldırı”, “ölüm”, “hiçlik”, “kaygı ve acı çekme” başlıkları altında incelenmiş, hikâyeler kapsam ve sınırlılıklar gözetilerek çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Âşık Şenlik’in Şiirlerinde Varoluş Temaları

Âşık Şenlik’in şiirlerinde varoluşsal açıdan dikkat çeken temaların başında “yalnızlık ve yabancılaşma” gelmektedir. İnsan duygusunun en derin gerçeği olarak yalnızlık, kişinin içinde yaşadığı dünyayı kendisine yabancı kabul etmesi ve bunu bilmesidir (Hoş, 2000, s. 4). Yalnızlık, çeşitli alt türlere ayrılarak incelenebilen bir kavram olup temelde psikoloji ile ilişkilendirilmektedir. İnsanın belli bir yetiye sahip olması, yalnızlık sınırlarını aşarak toplumsal bir varlığa dönüşmesine sebep olmuştur. Nitekim düşünebilme yetisi, yalnızlık durumunda değil toplumsal bir yaşamda anlamlı olmaktadır. Sosyal bilimlerin birçok alanında kabul edilen “insan toplumsal bir varlıktır” sözü de esasen yalnızlığın bahsedilen yönüne bir işaret olarak düşünülebilir. Bununla birlikte yalnızlığı tek bir yön üzerinden düşünmemek gerekmektedir. Yalnızlık, hem fiziki hem de ruhsal olarak çok yönlü bir

¹ Asıl adı Hasan olan Şenlik, 1850 yılında Ardahan’ın Çıldır ilçesinin eski adı Suhara köyü olan şimdiki Âşık Şenlik Beldesi’nde dünyaya gelmiştir. Karapapak veya Terekeme adı verilen Türk boyuna mensup olan Şenlik’in saz ve söz ustası Ahılkelek’in ünlü âşıklarından Hasta Hasan’ın çırağı Âşık Nuri’dir. Şenlik 1913 yılında İran’ın ünlü Revan Hanlarından birisinin düğününe davet edilir ve buradaki âşıklarla çeşitli yarışmalar yaparak birinci olur, “baş âşık” seçilir. Yenilen âşıkların yemeğine zehir koyması sonucu Şenlik, yolda hastalanır ve yaşamını yitirir. Cenazesi köyüne getirilen Şenlik, bugün Âşık Şenlik Beldesi’ndeki anıt mezarda yatmaktadır. Âşık Şenlik hikâyeciliği, halk şiirine getirdiği makam ve şekil yeniliği, yetiştirdiği çırakları ile gelenekte çığır açan, iz bırakan ve ekol yaratan “Âşık Şenlik Okulu”nun hocası ve büyük ustasıdır (Aslan, 2013).

şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ingrid Bolmsjö vd. tarafından yapılan bir çalışmada, yalnızlığın mekânsal ve toplumsal yalnızlık olarak (2019, s. 1314) sınıflandırıldığı görülmektedir. Burada toplumsal yalnızlık kavramı ile sosyal ilişkilerden uzak olma durumu kastediliyor olsa da, toplumsal yalnızlık düşünce evresine geçtiği anda felsefi bir durum olarak ortaya çıkmakta ve genel olarak karamsar bir düşünce şeklini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında yalnızlığı bir fikir yansıması olarak varoluş düşüncesinde de görmek mümkündür. Çünkü insan her ne kadar toplumsal bir varlık olarak yalnızlıktan uzak durmaya çalışsa da ya da en azından bunu bilinçdışı bir şekilde zihninde tutsa da, kimi durumlarda yalnızlığın kaçınılmaz olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece yalnızlık belli bir süreden sonra varlık sorgulamasına sebep olarak varoluş düşüncesinin önemli temalarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yalnızlık, yabancılaşmanın bir önceki aşaması olarak değerlendirilmeye uygundur. Fiziki yalnızlığın ruhi yalnızlığa dönüşmesiyle, kişi bunun bir sonucu olarak topluma yabancılaşmaktadır. İrem Nas'ın da belirttiği gibi, yabancılaşmanın en belirgin görüngüsü; kültürel çözülüş ve yok oluşturmaktır. Yabancılaşma kişinin bireysel farkındalığını zaman içerisinde farklı etkiler sonucu yitirmesidir (2013, s. 8). Âşık Şenlik'in şiirlerinde zaman zaman yalnızlık temasına ve yalnızlığın ortaya çıkardığı buhranlara rastlanmaktadır. Şenlik, özellikle gurbet olgusunun oluşturduğu yalnızlığı, birey üzerindeki iç daralması ve buhranlarla birlikte bir varlık zeminine oturtur.

Garip aslan gurbet ele tüşende
Hayalı perişan zihni zay olu
Her taraftan şıkar av kesili
Terlan iken çalağana tay olu.

Her kim düşse gurbet serencemine
Fikri vuguf olu dünya gamına
İtibarı düşer zir-i zemine
Yeksana piyandaz hak-i pay olu.

Sefil Şenlik çeker gurbet ahını
Garibin defteri yüze ohunu
Her ne dese halkı nasa dohunu
Cevabı oh sözü gati yay olu (Aslan, 2007, s. 184).

Şenlik, gurbetin insanı yalnızlaştırarak aslandan taya dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün zihnini ele geçirip ziyan ederek gerçekleştiğini belirtir. Örnek şiire göre yalnızlığın dünya kederine karşı zihni aktif hâle getirdiğini ve böylece varoluşsal bir kaygıyı ortaya çıkarttığını söylemek mümkündür. Kişi gurbet nedeniyle kendi toplumundan uzaklaşarak alışık olmadığı bir toplumsallıkta var olmaya çalışsa bile, kalabalıklar içinde yalnızlığa düşmekte ve bu durum varoluşsal bir sorgulamaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla Şenlik üzerinden okuduğumuz yalnızlık, toplumun birçok bireylerini kapsar nitelikte bir toplumsal olguya dönüşmektedir. Çünkü âşıklar şiirlerinde yalnızca bireysel duygu ve düşüncelerini değil aynı zamanda toplumsal düşünce ve kaygıları da dile getirmektedir. Böylece Şenlik toplumsal yönü olan yalnızlığı kendi şiir dünyasında estetik bir şekilde

sunmaktadır. Yalnızlığın oluşturduğu varoluşsal kaygıyı Şenlik, bir başka şiirinde şu şekilde işlemektedir:

Ah çekip aleme eyledim feryat
İlaç olur bu efkara deyen yoh
Neçe kimselerden diledim imdat
Mevlam gılsın derde çare diyen yoh.

Şan şan olup sızlar sinemde dağlar
Ne tabipler sarar ne cerrah bağlar
Eflatun el çekip loğman gan ağlar
Merhem sever böyle yare diyen yoh.

Şenlik der dünyada gülmedim heç men
Usandım canımdan olmuşum peşman
Ne yaran ne yoldaş ne dost ne düşman
Hayf oldu bahdı kara diyen yoh (Aslan, 2007, s. 186-187).

Şiirde aslında ruhsal bir yalnızlığın sebep olduğu “anlaşılmazlık” ana tema konumundadır. Anlaşılmazlık aynı zamanda bir yabancılaşmaya sebep olmaktadır. Nitekim insan, anlaşıl(a)madığı zaman yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadır. Âşık, çektiği yoğun efkârın ne doktorlar ne de eş dost tarafından anlaşılmadığından şikâyet ederken aslında çevresine karşı yaşadığı bir yabancılaşmayı dile getirir. Böyle bir durumda ise ruhsal yalnızlığın doğurduğu varoluş kaygıları son noktaya ulaşmakta ve birey için dayanılmaz bir hâle gelmektedir. Şiirin son dördünlüğünde âşık şikâyetlerini artırarak “varoluşundan” beri hiç mutlu olmadığını, varoluşun ona acı ve ıstırap getirdiğini ve yaşamanın artık bir işkenceye dönüştüğünü vurgular. Bütün bu acıların içinde belki de en kötüsü hissettiği bu olumsuz düşünceleri anlayacak bir dostunun olmamasıdır. Ruhsal yalnızlık olarak nitelendirilebilecek bu durum karşısında Şenlik, bir çıkış yolu bulamamakta ve son söz olarak hayata gelişine pişman olduğunu söyleyerek varoluş kaygılarını şiirine net bir şekilde yansıtmaktadır.

Varoluş felsefesinde işlenen bir diğer tema “başkaldırır”. Varoluşçu yazarlar çağımız kişinin baskıdan kurtulmasını isteyerek insanı ezen teknik düzene, kişiliğini silen toptancı topluma, benliğini çiğneyen zorbalığa karşı koyar, gerekirse başkaldırır (Bezirci, 2020, s. 11). Varoluş kaygılarıyla ortaya çıkan başkaldırır temasını, Âşık Şenlik’te bir iç sıkıntısıyla birlikte eleştiri formunda görmek mümkündür:

Doğru yoldan eğri yola düşmem Allah kerimdi
Terk edip tertiplerimden şaşmam Allah kerimdi
Uymam elin fitnesine kanmam dünya feline
Canımı cebri cefaya koşmam Allah kerimdi

Feleğin zulmet sitari halimi zâr eyledi
Yandırdı cümle azamı vücudum nâr eyledi
Aleme karşı mâlumat cihanda dâr eyledi
Gizli sırrım beyan edip açmam Allah kerimdi

Âsi nefis islah olmaz dünyada yorulmamış
El elden aralanmaz halk divan kurulmamış
Şenlik der yalan dünyada hiç seçki verilmemiş
Gedayı beyden paşadan seçmem Allah kerimdi (Aslan, 2007, s. 126).

Örnek şiirde görüldüğü üzere Şenlik, toplumun ahlaki yönden, doğru ve eğri yol olmak üzere iki zıt seçenikle karşı karşıya kaldığını ve bu seçeneklerin olumsuz olanından Allah'a sığınarak kurtulduğunu ifade etmektedir. Şenlik şiirde toplumun aksayan yönlerine inancına sığınarak başkaldırmaktadır. Albert Camus, başkaldıran insanı hayır diyen biri (2016, s. 23) olarak tanımlamaktadır. Burada da Şenlik'in aslında zıt seçeneklerden olumsuz olana net bir şekilde hayır diyerek bir başkaldırı söylemi oluşturduğu söylenebilir. Şiirin üçüncü dördlüğünde âşık, sınıfsal ayrımlara karşı bir başkaldırı söylemi oluşturarak dilenci ile beyi ayırt etmediğini, dolayısıyla bu dünyaya ait şan ve şöhrete ehemmiyet vermediğini göstermektedir. Şenlik'teki başkaldırı söyleminin zaman zaman derin buhranlar şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir:

Şenliğ'em dünyada gülmedim heç men
Usanıp canımdan olmuşum peşman
Gayretsiz dosttansa gayretli tüşman
Ölende gabrime gül dolandırır (Aslan, 2007, s. 178).

İç sıkıntısı bir mutsuzluk hâli ile birlikte Şenlik'te öyle bir noktaya ulaşır ki, âşık yaşamaktan duyduğu derin üzüntüyü bir başkaldırı şeklinde ortaya koyar. Camus, başkaldırı anlayışını dünyanın uyumsuzluğuna, görünüşteki kısırlığına (2016, s. 33) bağlamaktadır. Burada Şenlik'in çektiği acılara başkaldırısının uyumsuz dünyadan kaynaklı bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Âşık Şenlik'te bir başka başkaldırı da kadere ya da feleğe karşıdır.

Felek meni saldı dermansız derde
Ah çehmeh'ten ciğer oldu gan hekim
Gönül endişede can intizarda
Gözedirdim yollarını men hekim (Aslan, 2007, s. 172).

Men Şenliğem indi bele söyledim
İnif aşkın deryasını boyladım
Feleğinen bir satıraç oynadım
Zarım gırh geldi yat gara bahtım (Aslan, 2007, s. 177).

Şenlik burada felekten ve kaderden şikâyet etmektedir. Her iki olgunun da Şenlik'te çözümsüz problemlere yol açtığını, şiirlerinden anlamak mümkündür. Feleğin oluşturduğu olumsuzluklar, Şenlik'in kaderini de etkileyerek onu dermansız dertlere düşürmekte ve böylece varoluşu dayanılmaz noktalara ulaşmaktadır. Öyle ki, Şenlik zarsız oynanan satıraç oyununda bile zarının kırık geldiğini ifade ederken aslında elinde olmayan bir şekilde bahtının karalığına bu çelişik durum ile vurgu yapmaktadır. Gerek halk şiirinde gerekse divan şiirinde sıklıkla işlenen felekten şikâyet temasını Âşık Şenlik'te varoluşsal izler taşıyacak bir biçimde görmekteyiz ki âşık şiirinde varlık problemlerini ve

eleştirilerini felek üzerinden dile getirmenin yaygın bir durum olduğu söylenebilir. Şenlik'in bir başka şiirinde yine başkaldırı temasını net bir şekilde görmek mümkündür:

Hicran alayları doymaz ganımdan
Gören ibret alır Nuh Tufanı'ndan
Cellat kimi tutup giribanımdan
Ne alır canı[m]ı ne de el çeker (Aslan, 2007, s. 187).

Bu dörtlükte sonsuz bir döngüden kaynaklanan ruhsal sıkıntıların doğurduğu başkaldırışı görmek mümkündür. Şenlik, hicran yükünün ne canını aldığını ne de kendisini rahat bıraktığını belirterek bir başkaldırı söylemi oluşturmaktadır. Şenlik'teki bu sonsuz buhran döngüsü, Odyssea'daki Sisyphos adlı karakterin öyküsüne benzemektedir. Tanrılar tarafından cezalandırılan Sisifos, büyük bir kayayı bir tepenin doruğuna kadar yuvarlayarak çıkartmaya mahkûm edilmiştir. Sisifos, kayayı tam zirveye ulaştıracakken kaya elinde kaçmakta ve görev her defasında tekrar etmektedir (Homer, 2021, s. 204). Böylece Sisifos, kayayı yukarı taşıma eylemiyle sonsuz bir döngüye düşmektedir. Aynı şekilde Şenlik de ölüm ve mutlu bir varlık arasında tercih şansı bulamayarak sonsuz bir mutsuzluk girdabına düşmekte, hatta bu mutsuzluğu şiirin diğer dörtlüğünde gergedan ve fil gibi güçlü hayvanların bile taşıyamayacağı metaforuyla ifade ederek başkaldırı temalı bir söylem oluşturmaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen şiirin ilk dörtlüğünde yer alan *Hekim cerrah bilmez derdime çare / Ne bilem müddeti nece yıl çeker* ifadesi de varoluşsal bir iz taşımaktadır. Nitekim Şenlik'in doktorların bile bilmediği derdi aslında fiziki değil ruhi bir derttir ve varoluşuyla yakından ilişkilidir. Yine bu derdin ne kadar süreceğini bilmemesi, aslında derdin müddetinin dünyadaki varlığıyla paralellik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla varoluşçu kaygılar Şenlik'in şiirlerinin birçok yerinde net bir şekilde kendisini göstermektedir.

Varoluş konusunda önemli olgulardan biri olan ölüm, felsefe tarihinde çok sık işlenen bir tema olmanın yanı sıra, varoluş felsefesinin de temel paradigmalardan birini oluşturmaktadır. Albert Camus, *Sisifos Söyleni* adlı kitabında "Gerçekten önemli olan tek bir felsefe sorunu vardır, intihar. Yaşamın yaşanmaya değip değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir." (2017, s. 21) sözleriyle aslında ölümün varoluş düşüncesindeki önemine değinmektedir. Varoluşçu filozoflar açısından insan, bütün yönleriyle ele alınmadığı takdirde anlaşılabilmekten uzaktır. Bu nedenle, ölüm varoluşun bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Altunay, 2017, s. 30). Fatma D. Altunay, ölüme karşı savaşın en büyük başkaldırı olduğunu, bu savaşın yaşama bağlılığını ve varoluşsal mücadeleyi temsil ettiğini, bu nedenle intiharın böylesi bir varoluşsal mücadeleyi kesintiye uğrattığını belirtmektedir (2017, s. 73). "Kişi, eğer absürtle başa çıkma yöntemi olarak intiharı seçerse, hayatın anlamsızlığına yenilmiş olur. Eğer hayatın bir anlama sahip olduğunu düşünüyorsa da intihardan kaçınmalıdır." (Bilgin, 2023, s. 36). Şenlik'te her ne kadar ölüm ve yaşam arasında varoluşsal bir sorgulama olsa da, hiçbir zaman intihar düşüncesi bu varoluş problemlerini sonlandırmak için bir araç olarak görülmez. Böylece Şenlik ne kadar acı çekse de varoluşsal mücadelesini sonuna kadar sürdürmektedir. Bunun temel sebebi Şenlik'in mensubu olduğu İslam dininin intihara yüklediği olumsuz bakıştır. İslam dininde intihar büyük günahlardan sayıldığı için, iman

sahibi hiç kimsenin bu olguyu aklından bile geçirmemesi, yaratıcıya güvenerek dertleri ile mücadele etmesi beklenir. Şenlik de bu düşünceden yola çıkarak her ne kadar zaman zaman dayanılmaz varoluş sancuları çekse de intiharı aklından bile geçirmez. Mahşer gününe olan inanç, -bunu şiirlerinde net bir şekilde görüyoruz-Şenlik'i ölüm karşısında oldukça dirençli bir konuma getirir:

Ey İrebim bu dünyada namerdi şad eyleme
Merdi gözden cüda gıf, gönülden yâd eyleme,
Muhabbetli müminleri sahla öz penehında,
Mahşer günü mücrim edip, gabrini od eyleme (Aslan, 2007, s. 187).

Payıdar olmaz zalim
Yiğide neyler ölüm
İşte boynum sal gılıç
Doğruyu söyler dilim (Aslan, 2007, s. 154).

Ölüm karşısında yiğitçe bir tavır sergileyen Şenlik, her koşulda doğruyu söyleyeceğini ve zalimin payıdar olmayacağını belirterek aynı zamanda sosyal bir mesaj da vermektedir. Şenlik'in şiirlerinde ölüm oldukça doğal bir olgu olarak gösterilmektedir. Elbette ki bu durumun sebebi daha önce de belirtildiği gibi öteki dünya inancıdır. Öteki dünyanın varlığı, bu dünyada ölümü doğal kılmanın yanı sıra onun olumlu bir olgu olarak algılanmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü bu dünya, varoluşçu kaygıların yaşandığı acılarla dolu bir dünya iken ölüm, mutlak mutluluğun olduğu öteki dünyaya geçiş sağlayan bir olgu olarak düşünülmektedir. Aynı zamanda ölüm, Şenlik'in şiirlerinde herkesi eşit konuma yükselten bir araçtır:

İster ihtiyar ol ister nevcivan
Bu dünyada baki galan öğünsün
Merahsız fikirsiz gamsız her zaman
Başatan şad oluf gülen öğünsün (Aslan, 2007, s. 164).

Şenlik der dünya fanidir fani
İskender Ürستم Süleyman hanı
Ecel pazarından gurtarif canı
Ezrailden möhlet alan öğünsün (Aslan, 2007, s. 165)

Âşık, bir taraftan ölümün olduğu bir dünyada genç, yaşlı ayrımı yapmadan herkesin eşit olduğunu, bir taraftan ise bütün egoların anlamsız olduğunu belirtmektedir. Şenlik'e göre ancak bu dünyada baki kalanlar övünebilir ki böyle bir durum da zaten mümkün değildir. Şiirin ikinci kıtasında şair, "İskender Rüstem Süleyman hani?" diye sorarken aslında bildiği cevap üzerinden varoluşun bu dünyadaki geçiciliğine vurgu yapmaktadır. Martin Heidegger'e göre, "Her soru sorma arayıştır. Her arayış, aranılandan gelen kendi öncel kılavuzuna sahiptir. Soru sormak, varolanı nedeniği ve şöyleliği içinde bilmek için arayışta bulunmaktadır." (2021: 23). Şenlik de burada İskender, Rüstem ve Süleyman'ın varlığını, bildiği bir soru üzerinden sorgularken aslında kendi hiçliğine atıf yapmaktadır.

Nitekim onun bilincine göre tarihe mal olmuş kişiler bile bugün varlığını yitirmişken onun “sefil” varlığının bir “hiç”ten ibaret olduğu ortadadır. Bu hiçlikten ancak öteki dünyaya geçişle kurtulabilir. Dolayısıyla Âşık Şenlik şiirlerinde ölümü, varoluşuyla birlikte meydana gelen bütün dünyevi olumsuzluklara karşı bir panzehir olarak konumlandırır. Ona göre ölümün olduğu bir dünyada her şey gibi varoluş da gereksizdir ki, ölüm aslında bu gereksizliğe son verip anlamlı olan öte dünyanın kapısını aralamaktadır. Bununla birlikte Şenlik’in ölüm karşısında zaman zaman bir kaygı duyduğu görülmektedir:

Medet Allah gönül guşu gafeste
Çıhar şirin candan ayırma meni
Pervaneyem aşg oduna yanaram
Bu aşg-ı süzandan ayırma meni

Bu cihanda çohdu şirli odalar
Yaran idi mana beyler gedalar
Tükendi tarihler doldu vadeler
Eş yaran yoldaştan ayırma meni (Aslan, 2007, s. 181).

Şenlik kimi zaman ölüm kaygısı taşısa da, daha önce belirtildiği gibi bu kaygılardan dinî inancı sayesinde kurtulmaktadır. Örnek şiirin son kıtasında yer alan “Zerrece imandan ayırma meni” gibi ifadeler bu durumun açık göstergesidir. Âşık Şenlik’in şiirlerinde yer alan ölümden kaynaklı kaygılar, mensubu olduğu toplumun düşünceleriyle uyumlu bir şekilde teist yapıda tezahür etmektedir.

Varoluş düşüncesinde “hiçlik” önemli temalardan biridir. Her şeyin boşuna olması hiçliğe neden olurken, hiçlik ise varoluşu “anlamsız” kılmaktadır; fakat Sartre’a göre “hiçlik, varlığını varlıktan alır; onun sahip olduğu varlık hiçliği ile ancak varlığın sınırları içinde karşılaşılır; ve varlığın tümden yok oluşu varlık-olmayanın saltanatının başlangıcı değil, tersine, hiçliğin de aynı anda silinip gidişi olur: *varlık-olmayan ancak varlığın yüzeyinde vardır*” (2011, s. 65). Hiçliği varoluşçu psikiyatrinin en önemli sorunlarından biri olarak gören Engin Geçtan, var olmanın anlamının yok olmayla kavranabileceğini belirtir. İnsanın bir gün öleceğini bilen tek canlı olduğunu ve bu yüzden anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandığını, bu nedenle de kolektif tepkiler ve tutumlar yığını içinde eriyip yok olmayı seçtiğini belirtir (2007, s. 41). Âşık Şenlik’in şiirlerinde sık rastlanılan hiçlik teması Geçtan’ın belirttiği gibi çeşitli sorgulamalara ve buna bağlı olarak buhran hâline yol açar. Şenlik, hiçlik temalı şiirlerinde genel olarak dünyanın faniliği ve yaşamın anlamsızlığı üzerinde durur:

Gamlı gönlüm bugün ganlar ağladı
Duruf gülsen de bir gülmesen de bir
Abu danem tahsim olup gurbete
Gidip gelsem de bir gelmesem de bir

Sevda saldı meni hicran gahrına
Gama dalsam da bir dalmasam da bir

Panzehir kâr etmez aşkın zehrine
Şifa bulsam da bir bulmasam da bir

Semenderin arşa dayanan zarı
Hali müşkül gördüm pervaneleri
Yahıp vücudumu kül eden narı
Şama salsam da bir salmasam da bir

Şenlik der afatı talan bağında
Şeyda pervaz eyler dal budağında
Zimministan gülüyem şita çağında
Bitif solsam da bir solmasam da bir (Aslan, 2007, s. 180).

Hiçlik teması kimi zaman Şenlik'te eleştirel bir bakış açısıyla ortaya çıkmaktadır. Şenlik bu dünyadaki her şeyin bir "hiç"ten ibaret olduğunu, dolayısıyla insanların kibirli davranışlarının gereksizliği üzerinde durur. Şenlik bu eleştirel yaklaşımını öyle bir boyuta vardırı ki, birçok insan tarafından büyük övgülerle anılan tarihî kişiliklerin bile yaptıklarının gelip geçiciliğine atıf yaparak ölüm ve hiçlik bağlamında her şeyin bir sonu olacağını ve dolayısıyla her şeyin bir hiçe dönüşeceğini belirtir. Fakat Şenlik'te hiçlik yalnızca bu dünyayı kapsamaktadır. Bu dünyadaki hiçlik, aslında öteki dünyayı anlamlı hâle getirmektedir:

İster ihtiyar ol ister nevcivan
Bu dünyada baki galan öğünsün
Merahsız fikirsiz gamsız her zaman
Başatan şad olup gülen öğünsün

Müddeti Hazreti Adem'den beri
Ohunmaz defteri bilinmez sırrı
Bu dünyadan getdi nice min biri
Ahretten dünyaya gelen öğünsün

Şenlik der bu dünya fanidir fani
İskender Ürüstem Süleyman hanı
Ecel pazarından gurtarıf canı
Ezrailden möhlet alan öğünsün (Aslan, 2007, s. 165).

Âşık Şenlik'te hiçliği dünyanın faniliği kavramıyla okumak da mümkündür. Bu dünya fanidir, dolayısıyla bu dünyada olan ve ahiret hayatına hazırlık noktasında katkı sağlamayan bütün dünyevi şeyler, dünyanın hiçliği ile birlikte önemsiz hâle gelecektir. Dünyanın hiçliği algısı, Şenlik'te kendisine ve hitap ettiği insanlara dünyevi olgulara güvenmemeleri hususunda telkinlerde bulunmasına neden olmaktadır:

Deli gönül sana verim nasihat
Deme ulusum var elim yahşdı
Bu dünya fanidir kimseye galmaz
Deme bu dünyada galem yahşdı (Aslan, 2007, s. 232).

Âşık Şenlik'te, hiçliğin en belirgin göstergelerinden bir diğeri de şiirlerinde kullandığı “Sefil” sıfatıdır. Sefil sıfatı Şenlik'in şiirlerinde işlevsel bir konumdur. Bu sıfat, âşığı her türlü dünyevi olgudan ayırarak ego noktasında âdeta bir otokontrol sağlamanın yanı sıra, bu dünyanın gelip geçiciliğine, bir başka ifadeyle hiçliğine vurgu yapmaktadır. Nitekim birçok tarihî kişiliğin bile gerçekleştirdiği “büyük” olayların sonunun kara toprak yani bu dünyanın hiçliği olduğu vurgulanmaktadır. Buradan hareketle Âşık Şenlik'in “Sefil” sıfatını, varlık bilinci ile seçtiğini söylemek mümkündür.

Esfendiyar Zaloğlu'yla cenk etdi
Firavun tanrılık davası gütdü
Nemrut gale yaptı göğe oh atdı
Şenlik kara yerdir mekânın senin (Aslan, 2007, s. 147).

Varoluş düşüncesinde “kaygı” ve “acı çekme” önemli bir konumda durmaktadır. Esasında kaygı ve buna bağlı bir şekilde meydana gelen acı çekme, varoluşsal sorgulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Birey varoluşu ile ilgili yaptığı sorgulamaların neticesinde sürekli bir kaygı hâli içerisinde. Bu kaygı hâli çoğu zaman beraberinde acı çekmeyi de getirir. Kierkegaard, kaygıyı iki anlamda yorumlamaktadır: bireyin nitel sıçrama ile günahı tespit ettiği kaygı ve günahla birlikte gelen veya gelmekte olan kaygı (2004, s. 123). Varoluşçu felsefede çeşitli kavramlar ışığında değerlendirmeye müsait olan kaygıyı ve beraberinde ortaya çıkan acı çekmeyi, Âşık Şenlik'te had safhada görmek mümkündür. Âşık Şenlik dünyanın geçiciliği üzerine oluşturduğu felsefesinde, bu dünyada kaygı duymayı ve acı çekmeyi dermansız bir olgu olarak görmektedir:

Deli gönül hayalları uğraşır harayınan
Men tabipsiz dert çekerem merhemsiz yarayınan
Pirim diye arzuleyif getsem öz mekânıma
Menzilim min yıllık yoldu tükenmez bir ayınan (Aslan, 2007, s. 125).

Şairin dörtlüğün son mısrasında, menzilin bin yıllık olduğunu ama bir ayının anca geçtiğini ifade etmesi, varoluş açısından değerlendirilebilir. Nitekim âşığın algısında kaygı öyle boyuttur ki, bu süreyi ortalama bir insanın yaşam süresi kadar değil, bin yıl olarak tarif edilen ömründe yalnızca bir ay olarak adlandırmaktadır. İki taraflı yaptığı abartı, aslında varlığının sanki sonsuza kadar sürecekmiş gibi algılamasına ve bundan kaynaklı dayanılmaz bir varlık kaygısına sebep olmaktadır. Kaygının zaman zaman âşıkta depresif bir ruh hâline dönüştüğünü de görmek mümkündür. Bu depresiflik Şenlik'te bir bunaltı hâli olarak ortaya çıkmaktadır:

Şenlik'em düşmüşüm perişan hâle
Şad olup gülmerem bu günden böyle
İtirdim sadığı hiç gelmez ele
Tiğ-ı şimşir, zernişanı gidifti (Aslan, 2007, s. 207).

Şenlik, çoğu zaman yaşadığı kaygıya ve çektiği acılara karşı elinden bir şey gelmediğini ve bu durumu kabullenip acıları çekmekten başka bir çaresi olmadığını dile getirmektedir. Aşağıdaki dörtlükte “deryaya gark olmuş yelkensis gemim” ifadesinde, büyük bir denizde

sulara gömülmüş yelkensisz yani çaresiz bir gemi misali, bu hayatta çaresiz kaldığını belirtmektedir:

Şenlik'em artıftı efkârım gamım
Bilmem neye varır benim encamım
Deryaya gark oluf yelkensisz gemim
Elim yetmez bir kenara ağlarım (Aslan, 2007, s. 238).

Şenlik yaşadığı kaygıları ve çektiği acıları kabullenmenin yanı sıra bunlara karşı panzehir oluşturmaktadır. Daha önce sıklıkla belirtildiği gibi Şenlik'teki varoluş algısı ateist yapıda değildir. Şenlik şiirlerinde sıklıkla Allah'a olan inancını vurgulamaktadır. Bu noktada Allah inancının, çektiği acılara karşı bir direnç oluşturduğu görülmektedir. Özellikle âşık edebiyatında çok sık kullanılan *Allah kerimdir* ifadesi, Şenlik'te bahsi geçen acılar için bir çıkış yolu niteliğindedir. Çekilen bütün acılara karşı Allah'a sığınmak, aslında âşık için öteki ve sonsuz dünyada bir mutluluk anahtarındır. Allah'a olan inanç ve güven, âşık için yegâne kurtuluş yoludur:

Şenliğ'em dar arşa çıhtı amanım
Daha senden özge yohdu gümanım
Sana sığınırım Gani süphanım
Zerrece imandan ayırma meni (Aslan, 2007, s. 181).

Şiirde de görüldüğü üzere, Şenlik abartılı bir şekilde amanının göklere çıktığını ve bu durumdan yalnızca Allah'a sığınarak kurtulmanın mümkün olacağını dile getirmektedir. Yine zerrece imandan ayırma meni ifadesinde, imanını sıkıntılara karşı panzehir olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Sonuç

Çıldırılı Âşık Şenlik'in şiirlerinde yer alan varoluş olgusuna odaklanan bu makaleden çıkarılabilecek en temel sonuç, varoluşsal bir algının Âşık Şenlik'in şiirlerinde geniş bir şekilde yer aldığıdır. Âşık edebiyatı içerisinde önemli bir konumda olan Kars bölgesi âşık ekolünün lider âşığı Şenlik, şiirlerinde âşık edebiyatında sıklıkla kullanılan temaların hemen hepsine yer vermiştir. Bu açıdan bakıldığında Şenlik'te yer alan varoluş algısının, âşık edebiyatı içerisinde değerlendirilebilecek birçok âşıktaki belli oranda yer aldığı söylenebilir.

Kesin sınırlarını belirlemenin oldukça zor olduğu varoluş düşüncesini, çeşitli temalar ışığında incelemek mümkündür. Bu çalışmada da yaygınlığı göz önünde bulundurularak “yalnızlık ve yabancılaşma, başkaldırı, ölüm, hiçlik, kaygı ve acı çekme” temaları üzerinden yapılan incelemede, Âşık Şenlik'in belirtilen temaları şiirlerinde sıklıkla işlediği ve böylece varlık konusuna şiirlerinde geniş bir yer verdiği görülmektedir. Bahsi geçen temalarla oluşturduğu varoluşsal algıda; yalnızlığın ve gurbetin yarattığı bunalımları, ölümün doğurduğu kaygıları ve ölümün insan yaşamında sağladığı eşitliği görmek mümkündür. Ayrıca ölüm, Şenlik'in şiirlerinde öteki dünyaya, yani mutluluğa erişilecek olan dünyaya, geçişi sağlayan olumlu bir olgu olarak görülmektedir. Şenlik'te başkaldırı,

bütün âşık ve divan edebiyatında olduğu gibi kadere karşı yapılan bir başkaldırı niteliğindedir ki, bu durum aynı zamanda varoluşa yapılan bir isyandır. Hiçlik teması, Şenlik'te tamamen bu dünyanın gelip geçiciliği üzerine kuruludur. Bu dünyadaki bütün her şeyin özellikle dünyevi ünvan ve olguların aslında bir hiçten ibaret olduğu yönündedir. “Sefil” sıfatı da bu noktada bilinçli bir tercihi göstermektedir. Kaygı ve acı çekme ise Şenlik'te belirgin bir şekilde kendini gösterir. Yaşamak, Şenlik'in şiirlerinde kaygı ve acı çekmeye eş bir konumda gösterilir ki, bu acılar karşısında âşığın eli kolu bağlıdır. Fakat gerek acı ve kaygı temasında, gerek hiçlik ve gerek de diğer varoluş temalarında Şenlik'in her zaman dayanağı vardır: Allah'a olan inanç ve öteki dünyanın varlığı. Şenlik, varoluşuyla bağlantılı bir şekilde, yaşadığı bütün karamsarlık, bunaltı, kötümserlik gibi duygulardan Allah'a olan inancı sayesinde kurtulmakta, öteki dünyaya olan inancı ile sonsuz bir mutluluğa kavuşacağı günü beklemektedir.

Âşık Şenlik özelinde tespit edilen varoluşsal algıların toplumsal bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bunun temel sebebi, bu tür varoluşçu düşüncelerin aslında âşıkların mensubu olduğu toplumdan kaynaklı olarak ortaya çıkmasıdır. Bir başka ifadeyle toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkan varoluşsal düşünceler, sanatsal bir şekilde âşıkların şiirleriyle görünüm kazanmaktadır.

Kaynaklar | References

- Aktulum, K. (2021). Varoluşçuluk. S. Bozbeyoğlu (Ed.), *Yazımsal akımlar içinde* (s. 245-298). BilgeSu Yayıncılık.
- Altunay, F. D. (2017). *Varoluşçu felsefede ölüm kavramı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Aslan, E. (2007). *Çıldırılı Âşık Şenlik. Hayatı—Şiirleri—Karşılaşmaları—Hikâyeleri*. Maya Akademi Yayınları.
- Aslan, E. (2013). Çıldırılı Şenlik. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/senlik-cildirli>
- Bezirci, A. (2020). Önsöz. (A. Bezirci, Çev.), *Varoluşçuluk içinde*. Say Yayınları.
- Bilgin, D. (2023). *Mavera şairlerinin şiirlerinde varoluşçu başkaldırı biçimleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Bolmsjö, I., Tengland, P.-A., & Rämgård, M. (2019). Existential loneliness: An attempt at an analysis of the concept and the phenomenon. *Nursing Ethics*, 26(5), 1310-1325.
<https://doi.org/10.1177/0969733017748480>
- Camus, A. (2016). *Başkaldıran insan* (T. Yücel, Çev.). Can Yayınları.
- Camus, A. (2017). *Sisifos söyleni* (T. Yücel, Çev.). Can Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Çobanoğlu, S. (2024). *Halkbilimsel metaetik kuram ile Âşık Veysel poetikasında Türk halk felsefesi ve varoluşçuluk*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2018). *Varoluş filozofları*. Sentez Yayıncılık.
- Geçtan, E. (2007). *Varoluş ve psikiyatri*. Metis Yayınları.
- Gödelek, K. (2010). *Kierkegaard*. Say Yayınları.
- Heidegger, M. (2021). *Varlık ve zaman* (K. Ökten, Çev.). Alfa Kitap.
- Homerus. (2021). *Odyseia* (A. Erhat & A. Kadir, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hoş, R. (2000). *Varoluşçuluk bağlamında yalnızlık ve yabancılaşma* [Yüksek lisans eser metni]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kierkegaard, S. (2004). *Kayı kavramı* (V. Taşdelen, Çev.). Hece Yayınları.
- May, R. (2017). *Varoluşun keşfi* (A. Babacan, Çev.). Okyanus Yayıncılık.
- Nas, İ. (2013). *Yakın dönem Türk sinemasında varoluşçuluk ve yabancılaşma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi.

- Sartre, J. P. (2011). *Varlık ve hiçlik: Fenomenolojik ontoloji denemesi* (T. Ilgaz & G. Çankaya Eksen, Çev.). İthaki Yayınları.
- Taşdelen, V. (2004). *Kierkegaard'ta benlik ve varoluş*. Hece Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). *Varlık ve oluş*. Doğu Batı Yayınları.